

A Völgység táji elhatárolása¹

SZÓTS ZOLTÁN²

Abstract

Localisation of Völgység microregion in Transdanubia, Hungary

The conceptual definition of landscape is a difficult geographical task because landscapes are unique and unrepeatable areal segments. A number of geographers have grappled with this problem. In this methodological study an attempt is made by the author to locate Völgység which is a microregion in Transdanubia. An explication of the landscape is given in Hungarian by the linguist D. JUHÁSZ (1988): “landscape is a spatial entity, shaped by physico-geographical, ethnographic-cultural and historical-social factors”. In the present article a complex geographical approach to the Völgység region is clearly perceptible. Both the physical and human geographical factors play an important role in landscape evolution. Ethnography offers description, the collective memory is based on relief characteristics and preserves social and ethnic changes. The final statement is that the reconstruction of historical-geographical topography of Völgység must be extended also to the Middle Ages.

Bevezetés

Amikor egy kistáj geneziséét vizsgáljuk, egyrészt el kell helyeznünk a környező tájak viszonyrendszerében. Konkrétan a Völgységgel szomszédos kistájak: Sárköz, Zselic, Hegyhát, Mecsek és a Kapos-völgy tájformálódásával együtt kezelve. Módszerünk történeti, mert forrásfeltárára épít, és történetiségében vizsgálódunk, földrajzi, mert a Föld felszínére vetítjük a jelenségeket, konkrétan azokat a folyamatokat, amelyek elvezetnek a táj kialakulásához. A földrajz szintetizáló tudomány jellegéből fakad, hogy ezt csak azután teheti meg, ha százféle határvonal szintézisét adja, hangsúlyozta PRINZ GY. (1936) a „Magyarország tájrajza” előszavában. Ugyanakkor elmondható, hogy a kartografikus módszer mind a történeti, mind a néprajzi-névtani kutatásokban meggyökeresedett és egyre fontosabbá válik.

¹ A dolgozat része „A népességcsere hatásai a Völgység társadalmi-gazdasági aktivitásának térbeli rendjére a 20. sz. második felében” doktori disszertációnak, módszertani előtanulmánya egy a vidék középkori térszerkezetének feltárást megcélzó írásnak.

² PE TTK Doktoriskola aspiránsa, 7624 Pécs, Ifjúság útja 6.

A kiterjesztés nemcsak térbeli, hanem időbeli is. A nyelvészet a magyar tájnévadás népünk egész történetét végigkísérő folyamat, és a tájnévadás rendszere a magyar nyelvfejlődés szerves része, mert ugyanazok a történelmi-kulturális tényezők formálják, mint a nyelv egészét (JUHÁSZ D. 1988). Így a nyelvtörténet hagyományos korszakaihoz igazítva vizsgálja a fejlődést. A honfoglalástól a mohácsi vészig terjedő ómagyar kort ítéli elsőrendű fontosságúnak, mert ettől kezdve vannak nagyobb számban olyan nyelvemlékeink, amelyek tájnevekre utalnak, hiszen a tájnévadásban domináns tényező a magyarság letelepedése és életformaváltása, érti ez alatt az első királyok céltudatos telepítéseit, és a Kárpát-medence kitöltésére irányuló terjeszkedést is (JUHÁSZ D. 1988). Az ómagyar kor a nagytájak kialakulásának ideje, a Dunántúlt is magába foglaló Pannónia szomszédságában megjelenik az Alföld, Felvidék és Erdély nagytáj és az ősmagyar folyóköz típusú tájnevek, mint a Sárköz, vagy a Rábaköz. Viszont a korszak végén, az 1400-as évektől a régi tájnevekhez, a medence jellegű tájak neveként a *-ság, -ség* képzős tájnevek szaporodnak: Barcaság, Nyírség, Szerémség, Lakság stb. (VISKI K. 1938; KÁDÁR L. 1941; KÓSA L.–FILEP A. 1975).

A táj „*természeti-földrajzi, néprajzi-kulturális és történelmi-társadalmi tényezők hatásában kialakult területi egység*” (JUHÁSZ D. 1988, 9 p.). Bár a megfogalmazás a névtannak a tájnevekre, mint helynevekre, és mint jelekre vonatkozik és nem a földrajz számára alkotott kategória, mégis kifejezi annak megközelítését, még felsorolásának sorrendiségében is, ahogyan BULLA B. is a táj komplexitását hangsúlyozza, ugyanakkor a táj vázának a domborzatot tartja (BULLA B. 1962).

A magyar földrajzi szakirodalomban két fő irányzat érvényesül a népi tájnevek és a természetföldrajzi egységek viszonyában, az egyik, az organikus felfogás, az előbbieket favorizálja, értékmentőnek tartja, ha a térképszerkesztők, geográfusok a népi tájneveket megőrzik eredeti elhelyezkedésüknek megfelelően használják, a másik a tudomány saját szempontrendszerét abszolutizálja, a mesterséges tájnévadás. A földrajz éppen a jelenségek földfelszíni ábrázolásának kényszere folytán húz éles határokat ott is, ahol ezek csak átmenetiek. A természeti földrajz arra törekszik, hogy minden kis területnek nevet adjon, a tájak megállapításában a fizikai földrajz dominál (PRINZ Gy. 1936; KÁDÁR L. 1941; GÁBRIEL A. 1973).

A kistáj nevének eredetéről

Minden lokális vizsgálat kiindulópontja a kutatási terület határainak megvonása. Völgység nevű dél-dunántúli kistájunk esetében ez nem könnyű feladat, mert, ha a szakirodalmat áttekintjük, azt tapasztaljuk, hogy a földrajzi tájegység nem azonos a néprajzival, és eltér a közigazgatási egységtől is. A topográfiai probléma gyökerei összetettek, a Völgység történeti kategória, a népi tájnévadásban gyökerezik, ugyanakkor azokhoz a tájnevekhez tartozik, amelyek azonosakká váltak többé-kevésbé a közigazgatási járásokkal, hasonlóan a zalai Göcsejhez és a (baranyai) Hegyháthoz vagy Ormánsághoz. Ráadásul a járás 18. sz.-i létrejöttétől kezdve állandó változásban volt, hol kevesebb, hol több település tartozott hozzá.

Másrészt a kérdés első részletes kutatásra épülő összefoglalása, a helytörténetész SOLYMÁR I. máig alapvető tanulmánya, is tükrözi a források relatív hiányát, ami a török hódoltság következménye. Míg a régió szerencsésebb helyzetű néprajzkutatója a Hetésről már 1564-es első említéstől kezdve 350 év

kézírtos anyagának áttekintése során 73 adatot talált, a Völgység első említése csak 1696-ból maradt meg (SOLYMÁR I. 1987; SZENTMIHÁLYI I. 1975).

A népi tájtudat feltárásában SOLYMÁR I. a szépirodalomra hagyatkozott, a vidék középkori településeinek rekonstruálásában a későbbi völgyeségi települések azonosítására vállalkozott. Filológiai alapossággal tárta fel a 18. sz. eleji Tolna és Baranya megye közti határper utáni Völgységi járás, mint közigazgatási egység kialakulását, és követte nyomon határainak változását egészen a járási rendszer megszűnéséig. A tájnév eredetét illetően a nyelvészek azon megállapításából indult ki, hogy a *völgység* = *völgyi patak*, a Völgységi-patak vízgyűjtője azonos az ősi Völgységgel. A 19–20. sz.-i utazók, úttörténeti szakmunkák alapján jutott arra a végső konklúzióra, hogy mivel a történeti Völgységen átfutó út a kölesdi Révvölgyhöz tartott, így a Hidas-patak vízgyűjtőjét is ide sorolta (1. ábra).

HOLUB J. a török kiűzése utáni Tolna megyei újjászerveződés kapcsán jegyzi meg tanulmányában, hogy bár a Völgységi járást csak 1725-ben szervezték meg, „neve valószínűleg még a középkorra nyúlik vissza, s azóta is használatban volt ennek a vidéknek a megjelölésére. Hogy általánosan ismert és használatban volt, mutatja, hogy a Baranyával folytatott határperben

1. ábra. A Völgység Magyarország Nemzeti Atlasza domborzati és vízrajzi térképén
Völgység: fragment of a sheet from the National Atlas of Hungary (relief and waters)

Mázával kapcsolatban *közönségesen Völcségnek nevezett hegyaljai kerületről* beszéltek.” HOLUB J. érvként hozta fel azt is, hogy az 1699. májusi közgyűlési jegyzőkönyvben két helyen is előfordul, szerinte mint Dombóvár vidékének megjelölése. Vélekedését mások is átvették, mígnem VÁRADY Z. tisztázta, hogy az akkori Dombóvári járásnak a Dombóvártól Szekszárdig húzódó K-i részét nevezték Völgységnek (HOLUB J. 1974, 60 p.; VÁRADY Z. 1996).

A tényleges tájnévadás és a tájnevek első írott megjelenése időben legtöbbször nem esik egybe. A legősibb magyar névadású folyóköz típusú nevek első említése a 13–14. sz.-ból valók, a *-ság-*, *-ség* képzősök a 16–17. sz.-i forrásokban jelennek meg, holott nagy valószínűséggel korábban születtek (KISS L. 1978).

A Völgység lehatárolása természetföldrajzi alapon

A természeti földrajz a táj fogalmának meghatározásában elsősorban földtani-geomorfológiai sajátosságokra támaszkodik. A Völgység kistáj relatív elhelyezése egyértelmű, *„a Mecsek hegység É-i előterében elterülő pannon alapközetű dombvidék, a Dunántúli-dombság nagyszerkezeti egységének része”* (LOVÁSZ Gy. 1977, 84 p.). A tájegység kiterjedésében és határainak megvonásában azonban már eltérő álláspontok alakultak ki. A sorrendiségben a népi tájtudathoz való viszonyt és a területi kiterjedést érvényesítettük a Kapos–Sió–Sárvíztől a Mecsekig húzódó „nagy Völgységtől” a kistáji kereteket is felszabdalo táji tipizálásig. Eredményeinket az alábbi pontokba foglaltuk.

I. A Mecsektől É-ra fekvő Tolnai–Baranyai-dombvidék morfológiailag két eltérő részre bontható, Völgységre és Hegyhátra, előbbire jellemző a széles völgyek rendszere, utóbbi széles hátságokkal és szűk völgyekkel jellemezhető. A Bikali-víztől és a Vaszari-erdőtől D-re eső terület a Hegyhát, az É-ra eső a Völgység, a Dombóvártól Kurdig a Kapos völgyét kísérő lejtő feletti meredek tető még a Hegyhát, viszont Mucsitól a Völgységi-patak vízvidéke kezdődik. GÁBRIEL A. a népi tájtudatra apellál. A (baranyai) Hegyhátban a meredek völgyek mélyén vannak az ország legkisebb községei, ezzel szemben ettől É-ra, a Mágocsnál kezdődő vidék, a hegyhátiak szemében irigylésre méltóan enyhe lejtésű és jó talajú, ahol a hegyhátiaknál nagyobb községek vannak. Mivel a Hegyhát első írott említését a 17. sz. végétől eredezteti, így az akkori és mai tolnai-baranyai megyehatár számára választóvonal a népi tájtudatban, ettől kivételt csak a Völgységi-patak felső szakaszának településeinél tesz, amikor azokat a Völgységhez tartozónak tekinti. *„A régi tájnevek elsősorban társadalmi egységeket jelölnek, amelyekben hasonlóak a lakosság életviszonyai”* (GÁBRIEL A. 1973, 323 p.).

Az említett kutató a Tolnai-Hegyhátat egy mesterséges névadásnak tartja, amely az 1940-ben a tájneveket nagy számban közlő, 1: 750 000-es ma.

térképen először tévesen jelent meg, majd tartósan meggyökeresedett. GÁBRIEL A.–ÁDÁM L. morfológiai értékelésével is érvel, amely szerint a Tolnai-Hegyhát D-i táblarögei jelentéktelenül különböznek a völgyeségi táblarögöktől, így a Völgyességhez tartoznak. Sőt tovább megy, amikor Hőgyész és a Hidas-patak menti községeket, és a Danal menti Kalaznót is ide tartozónak véli, mivel korábban a járás részei voltak. A völgyekben fekvő Miszla, Gyöng, Szakadát, Diósberény is inkább a *völgyesség* szóval jellemezhető, mert széles völgyek dominálnak. Idős parasztemberek és értelmiségiek még az 1970-es években sem tudtak arról, hogy Gyöng környéke Hegyhát nevet viselt volna. A Völgyesség DK-i határáról tárgyából fakadóan nem szól (GÁBRIEL A. 1973).

II. A Mecsektől É-ra eső, a Kapos és a Sió-Sárvíz törésvonala által lehatárolt löszös pannon tábla tektonikai okokból fakadó aszimmetrikus feldarabolódása az azonos elem. Az egyes rögök úgy billentek oldalra, hogy meredek oldaluk Ny-ra a Kapos, ill. a Danal és Hidas-patak völgyére tekintenek, K felé lankás fennsíkot alkotnak. A DK-nek tartó lejtőkön a csapadék vize a három hosszanti patakba torkollik. KOGUTOWICZ K. (1936) a névadásban nem a számos patak völgyet és vízmosást tartja mérvadónak, hanem a dombokat körülölelő széles völgyeket, mert indoklása szerint az ember megtelepedésében ennek a földrajzi tényezőnek volt döntő szerepe. A Völgyességhez sorolta az akkor tájnévi elnevezés nélküli Tolnai-Hegyhátat, viszont a 42 településbe nem került bele a megyehatár által leszelt Vízvölgy és a Völgyeségi-patak vonalától K-re eső, de a patak vízrendszeréhez tartozó terület (KOGUTOWICZ K. 1936).

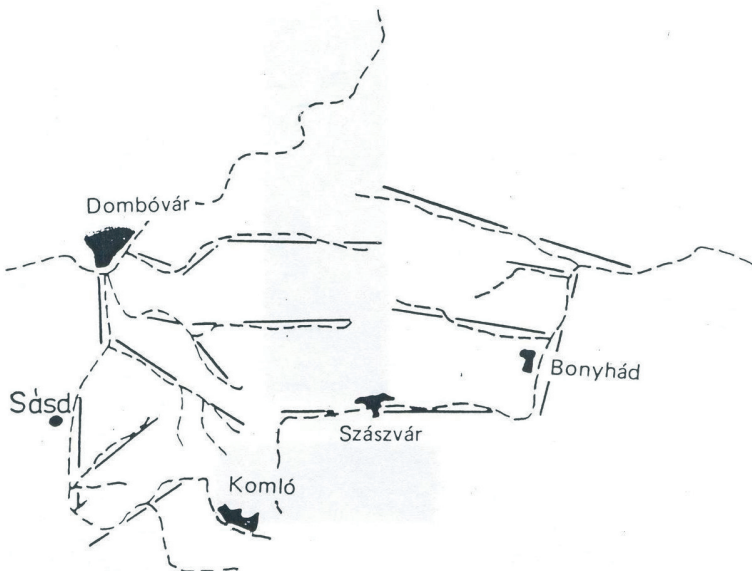
III. A Völgyesség a Völgyeségi-patak vízgyűjtő területével azonos. Ez megfelel a népi tájnévadás jellegzetességeinek, hiszen a népi tájnevek elsősorban társadalmi egységek, leginkább vízgyűjtő területek, „*a Völgyesség tája eredetileg a Völgyeségi-patak vízgyűjtő területe*” (GÁBRIEL A. 1973, 321 p.).

A Völgyeségi-patak Keleti-Mecsekben eredő forrása Zobák közelében, a Hármashegy É-i oldalán a Takanyó-völgyben található meg. ÉD-i, majd KNy irányú törésvonalon végigfolyik az ún. „Vízvölgy”-ön Magyarereggytől Szárászig összegyűjtve a vizeket. Hidasnál fogadja magába az Óbánya és Mecseknádasd felől beleömlő patakokat, Bonyhádnál a Majosi- és az Aparipatakokat, Kakasdnál a Rák-patakot. Sióagárdtól DK-re éri el a Sió-Sárvíz vízrendszert. D-en tehát egy a Mecsekben futó vízválasztó völgyfő-sor, K-en a Szekszárdi-dombságban az Óriás-hegytől D-nek futó vízválasztó, ÉNy-on a Kapos törésvonalával párhuzamos löszös dombsor a vízválasztó. Ezzel a Kárász–Zobák vonalától Ny-ra eső a Baranya-csatorna, Hábi-csatorna–Bikal Kaposba folyó vízrendszer, vagyis a Hegyhát elhatárolódik. ÉK-en pedig határa a Harc–Zomba–Kéty–Murga–Tevel vonalon fut.

Ebből a feltételezésből kiindulva, és úttörténeti megfontolásokból SOLYMÁR I. a Völgyeségi-patak vízgyűjtőjéhez kapcsolta a Hidas-patak vízgyűjtőjét is. Magyarország Nemzeti Atlasza domborzati és vízrajzi térképe is így jelöli ki a Völgyességet (SOLYMÁR I. 1987, 1. ábra).

IV. A Tolna–Baranyai-dombság Mecsektől É-ra eső részének azonos geomorfológiai vonásait hangsúlyozó kistáji tagolás, amely a szerkezeti törésvonalakat (Kapos–Alsóhidas–patak–Baranya-csatorna) tekinti határnak. Területe: 490 km². A szerző hangsúlyozza, hogy „domborzatilag sokkal kevésbé különül el szomszédaitól, rendkívül bizonytalan szubjektív ÉK-ti határának tekinthető az Alsóhidas–patak völgye. E választóvonal mindkét oldalán lényegében ugyanaz a habitusú morfológiai térség található” (Lovász Gy. 1977, 84 p.) (2. ábra). A Tolnai-Hegyhát elkülöníthetőségét mintegy megkérdőjelezi, sőt a (baranyai) Hegyhátat egyenesen a Völgységbe tagozza be, a terület Ny-i része mint morfológiai mikroalkörzet, tehát véleménye szerint ide tartozik. Olyannyira, hogy a területi adottságok gazdasági értékelésében „Dél nyugati-Völgység” néven kezeli a Baranya-csatorna és a Hábi-csatorna által közrezárt 137 km²-nyi területet és a Ny-i, szomszédos Zselic természeti adottságaival és gazdasági potenciáljával azonosítja. Az általa Északi- és Középső-Völgységnek nevezett geomorfológiai mikroalkörzetek az ÁDÁM L. által megjelölt Völgységgel azonosak, a területhasznosítás szerint ezt Északi-Völgységnek nevezi. A (baranyai) Hegyhátat pedig a fent említett Dél nyugati-Völgységnek tartja, és a Sásdi-árokral kétfelé is bontja.

Ehhez hasonló a Zselic kutatójának, LEHMANN A.-nak a felfogása, aki szerint a Völgység a Zselicel határos, a Hegyhát, mint önálló természetföldrajzi egység nem létezik. Antropogeográfiai vizsgálatában a taxonómiai hatá-

2. ábra. Főbb szerkezeti vonalak a Völgységben. (Lovász Gy. 1977 alapján)

The main structural lines of Völgység (after Lovász, Gy. 1977)

rolástól eltér abban, hogy D-en és K-en a behatároló települések a Völgyégi-patak teljes vízgyűjtőjét lefedik (LEHMANN A. 1971, 2001).

V. A Tolnai-dombság közös geomorfológiai vonásai ellenére az *eltérő* felszínalaktani jellemzőket hangsúlyozó kistáji tagolás, amely a szerkezeti törésvonalakon folyó vizeket tekinti határnak. Így azok: Kapos–Alsóhidaspatak–Völgyégi-patak–Hábi-csatorna–Baranya-patak alsó szakasza. Területe: 450 km² (ÁDÁM L.–MAROSI S.–SZILÁRD J. 1981; ÁDÁM L.–MAROSI S.–SZILÁRD L. 1990) (3. ábra). A szerzők elkülönítenek mind Baranyai, mind Tolnai Hegyhátat. ÁDÁM L. a területet két markáns részre bontja, az É-i és Ny-i kiemelkedett és

3. ábra. A Völgyes tájföldrajzi felosztása. (ÁDÁM L. 1969)

Landscape geographical subdivision of Völgyes (by ÁDÁM, L. 1969)

feldarabolódott élénk reliefű dombságra és a DK-i süllyedő medenceterületre, a Bonyhádi-medencére. Bár az Alsóhidas-patak völgye, számára határ, de megjegyzi, hogy a Tolnai Hegyhát szerkezeti-morfológiai képe fokozatosan változik meg a Völgység felé.

VI. Ha a Magyarország Nemzeti Atlaszának a morfológiai, talajtani, ökológiai és éghajlati faktorokat is figyelembe vevő táji tipizálását vizsgáljuk, akkor a Mecsektől É-ra, Zselictől K-re, és a Sárköztől Ny-ra fekvő, az É-on a Kapos–Sió–Sárvíz-völgy által lehatárolt tolnai–baranyai dombsági táj az eróziós–deráziós dombság jellegű tájtypusokba sorolhatóak. Megjelenik egy Ny–K irányú övezetesség, Ny-on és részben D-en, DK-en az eróziós dombság meredekebb erdősültebb magasabb rögeivel, K-en alacsony dombsági tájak, völgyközi háta kies szőlőkultúrával. A terület D-i felén mérsékelt és mérsékelt nedves klimatikus hatás érvényesül.

PROBÁLD F. (1995) a hagyományos statikus leíró földrajz legnagyobb hibájául róttá fel az időbeli változások, folyamatok és tendenciák figyelmen kívül hagyását és a társadalomtudományoktól való elszigetelődést. KÁDÁR, L. (1975) az energikus tájföldrajz megfogalmazója tovább megy, egyenesen a költői–művészi eszközökkel megragadhatóbbnak tartja a tájakat a maguk egyediségében, mint a tudományos módszerekkel. Korszerű földrajzi munka így nem mellőzheti a fenti követelményekben jelentős eredményeket elérő rokontudomány, a néprajz megközelítéseit.

A kérdéskör néprajzi megközelítése

A népek–népcsoportok anyagi és szellemi kultúráját vizsgáló néprajztudomány számára is meghatározandó kérdés ezen az embercsoportoknak a térbeli elhelyezkedése. A nemzeti romantika idején jelentkező igény a nemzeti sajátosságok keresésére vezetett és a táji különbözőségekkel összefüggő néprajzi csoportok kutatásába torkollott ANDRÁSFALVY B. (1980).

A tájak, népcsoportok rendszerezését először elvégző VISKI K. (1938) a Mezőföld és a Sárköz szomszédságába a Kapos és a Sárvíz „fordulójá”-ba helyezte a Völgységet (VISKI K. 1938). GUNDA B. (1943) mivel a magyarság néprajzi csoportjaival foglalkozott, nem törődött a túlnyomórészt németlakta Völgységgel, csak a Sárköz kapcsán jegyezte meg, hogy a sárközihez hasonló néprajzi sajátossággal bír a völgyégi Váralja és Sióagárd, mint néprajzi sziget. ORTUTAY Gy. (1940) Mecsekalja „*vegyes nemzetiségű német behatolásnak erősen kitett*” vidékei közt tartja számon a Vörösmarty által megénekelt tájat (ORTUTAY Gy. 1940, 184 p.).

KÓSA L.–FILEP A. (1975) a néprajzi-etnikai csoport kategória meghatározásánál a történeti tudatból indulnak ki. A népi tájtudatról hangsúlyozzák, hogy a felszín tagolódására alapoz, de a történeti–társadalmi és nemzetiségi

változások rögzítésére is törekszik Hangsúlyozzák, hogy a földrajzi feltételek determináló szerepe mellett a kultúra táji tagoltságának kialakulása még soktényezős feltételrendszerrel bír. *„A táji keretek feltétlenül alapot nyújtanak a kultúra integrációjára, a jelenségek és jelenségcsoportok nagyfokú sűrűsödésére”* (KÓSA L.–FILEP A. 1975, 49 p.). A táji integrációban igen nagy szerepet tulajdonít FILEP A. a közigazgatási és kulturális központoknak, a vásáros helyeknek. A termékcserre igény-, ízlés- és magatartásbeli mintakövetésre is lehetőséget adott ezeken a településeken, ahol a társadalmi-gazdasági feltételek szerencsés találkozása élénkebb hagyományápoló, vagy gazdálkodási dinamizmus jellemzi őket (KÓSA L.–FILEP A. 1975).

A Völgységet KÓSA L. a Mecsek hegységet É-ről és D-ről körülölelő dombvidékek (Hegyhát, Zselicség, Hegyföld) közé sorolta, viszont olyan térképvázlatot közölt, amelyen a Hegyhát a Kapos és a Sárvíz között fekszik, tőle D-re a Völgység, aminek szomszédja a Zselic és a Sárköz (KÓSA L.–SZEMERKÉNYI A. 1973). FILEP A. Völgysége természetföldrajzi alapozású, de KOGUTOWICZOT követve a baranyai Hegyhát, a Sárköz és a Sió-Sárvíz völgye közé zárt *„lössös dombvidék, amelyet a csapadékvíz eróziója mély völgyekkel tagolt.”* Leválasztja ugyanakkor, és sárközinek tartja a Bonyhád–Sióagárd vonaltól K-re eső szekszárdi „hegyeket” (FILEP A. 1982, pp. 599–600; GÁBRIEL A. 2001).

Az 1970-es évek óta a magyar néprajztudomány áttörést hozott a népi műveltség kartografikus feldolgozásában, a Magyar Néprajzi Atlasz (MNéA) 9. kötetének megjelentetésével és a tájak, népcsoportok kutatásában is (KÓSA L. 1990; BARABÁS J. 1987–1992). A Völgység-kutatás szempontjából azonban nem ez, hanem a regionális néprajzi atlasz Baranya megyei munkálatai fontosabbak, mert a MNéA csak két gyűjtőpontot fog meg a Völgységben: a katolikus magyar falu Györét és Felsőnyéket.

ZENTAI J. Baranya néprajzi csoportjairól írt tanulmánya viszont kísérlet a kartografikus módszer néprajzi alkalmazására, egy megye néprajzi tagolódásának megragadására. Azt feltételezte, hogy a kiemelt megkülönböztető jegyek – népszokások, vallási hovatartozás, nyelvjárás, közösségi identitás, házassági kapcsolatok, a hagyományőrzés mértéke, tárgyi néprajzi sajátosságok (viselet, szőttesek, építkezés) – segítségével a megye népe kisebb jellegzetes csoportokra bomlik. Az egyes kritériumokat ugyan váltakozó mértékben tudta érvényesíteni az egyes egységekben, de tárgyunk számára nélkülözhetetlen eredményt hozott a völgységi, a hegyhádi és a sárközi csoport elkülönítése (ZENTAI J. 1978).

A völgységi csoport katolikus magyarsága a Völgységi-patak felső szakaszának 7 községében él Magyaregregytől Szászvárig, Tolnából pedig Máza és Györe tartozik e körbe. Ez szerinte a tolnai táj baranyai „öble”. Az itt lakók és a környékbeliek is egységesen völgyséGINEK nevezik a vidéket. Főleg az asszonyok viseletével és a hegyhádi népszokások hiányával különíti el. Nemcsak földrajzilag, hanem német tömbje miatt is elválik a Hegyháttól.

A katolikus hegyháti csoportot a Mecsek gerincétől É-ra a Kapos folyó vízvidékéig jelöli ki. Néprajzi sajátosságait a szerényebb viseletben és az egyedülállóan gazdag archaikus folklórban látja. Összesen 35 községről van szó, és ahogy megjegyzi, a legtöbb faluban a magyarok a németekkel vegyesen laknak.

A sárközi csoport református magyarsága a baranyai őslakosság szóróványa az egykor itt élő nagy magyar tömbnek, amely az Ócsény–Érsekcsanád–Szeremle–Mohács–Belvárd–Pécsvárad–Váralja vonallal lefedett terület volt. Ma 6 településen élnek németek (még a legmagyarabb Zengővárkonyra is került belőlük) Eltűnt viszont Hidas, Nagymányok és Mecseknádasd reformátussága. A sárközieket színpompás viseletük, vallásuk, házassági kapcsolataik emelik ki a német és délszláv nemzetiségű környezetükből, és különítik el őket a katolikus magyaroktól.

Kósa L. monográfiájában Nyugat-Tolna és Észak-Baranya magyar vidékeit a külső-somogyi zóna gazdasági-kulturális folytatásának tartja és a 18–20. sz.-ban mozaikszerű magyar szigeteket ugyanakkor a „*Schwäbische Türkei*”-nek nevezett nagy német vidékben helyezi el. A Hegyhát és a Völgység esetében elismeri, hogy a tőkés átalakulásban a németek kiemelkedő szerepet vittek, és elfogadja, ha fenntartásokkal is, ANDRÁSFALVY B. (1980) a németek és magyarok eltérő értékrendjéről vallott nézeteit és a tőkés korszakban ebből fakadó német expanzió sikerét, és a magyarok visszaszorulását-elszegényedését (KÓSA L. 1990; ANDRÁSFALVY B. 1980).

Ugyanakkor ellenpontként VARGA A. (1940) a Völgység K-i peremén fekvő Kölesd, magyar mezőváros és a német Kistormás monográfusa állítását hozta fel, ami éppen azt bizonyította, hogy a hajdani magyar mezőváros polgárosodása, hogyan formálta a zárt német közösség arculatát az 1930-as években. A kölesdiek polgárosodott mértéktartó paraszti viseletének meglétében is tükröződött, nem vezetett a sárköziek gazdag és pompázatos vagyonzelző viseletgazdagságához (KÓSA L. 1990; VARGA A. 1940).

Összefoglaló

Minden tudomány a maga sajátos szempontrendszere szerint közelít a kérdéshez, jut el ennek megfelelően eredményre. Míg a klasszikus földrajzban meghatározó a mesterséges táj, a névtan csak az organikus, népi tájnévadást követő elhatárolásokra alapoz. A népi tájszemlélet elsősorban a felszín tagolódásához igazodik, de törekszik a történelmi, társadalmi nemzetiségi változások megörökítésére. Leginkább a dinamikus tájföldrajz közelít a társadalomtudományok, így a néprajz felfogásához, amely figyelembe veszi az időbeli változásokat. Még a tájföldrajz is a 18–20. sz. társadalmának viszonyait értékelve jut el a táji tagolódás kifejtéséhez, sok esetben a jelenlegi és akkori megyehatárok miatt tükröz olyan felparcellázottságot, amely a középkorban eltért ettől.

Értelmezésünkben a völgyégi táj egy a társadalmi változásokat is tükröző rendszer, olyan kistájunk, amely a természetes határokat érzékelő népi tájtudatban gyökerezik, eredetileg a Völgyégi-patak vízgyűjtőjével volt azonos, és már a középkorban elkülönült elsősorban mint társadalmi és területi egység, majd a közigazgatásban is megjelent ezt követően. Szükségesnek látjuk ennek a folyamatnak további írott forrásokra alapozott történeti- földrajzi feltárását.

IRODALOM

- ÁDÁM L. 1969. A Tolnai-dombság kialakulása és felszínalkotása. – Földrajzi Tanulmányok 10. Akad. Kiadó, Budapest 186 p.
- ÁDÁM L. 1981. A Tolnai-dombság. – In: ÁDÁM L.–MAROSI S.–SZILÁRD J. (szerk.): A Dunántúli-dombság (Dél Dunántúl). Magyarország tájféldrajza 4. Akad. Kiadó, Budapest 704 p.
- ÁDÁM L.–MAROSI S.–SZILÁRD J. 1990. Völgyesség. – In: MAROSI S.–SOMOGYI S. (szerk.): Magyarország kistájainak katasztere II. MTA FKI, Budapest, pp. 555–557.
- ANDRÁSFALVY B. 1980. Néprajzi csoport, kistáj és régió. – In: KÓSA L. (szerk.): Népi kultúra – népi társadalom. 11–12. Budapest, pp. 35–59.
- BARABÁS J. (szerk.) 1987–1992. Magyar Néprajzi Atlasz 1–9. köt. (MNéA). MTA, Budapest.
- BULLA B. 1962. Magyarország természeti földrajza. – Tankönyvkiadó, Budapest 423 p.
- FILEP A. 1982. Völgyesség. – In: ORTUTAY Gy. (főszerk.): Magyar Néprajzi Lexikon 5. köt. MTA, Budapest. pp. 599–600.
- GÁBRIEL A. 1973. A baranyai Hegyhát. – Földrajzi Értesítő 22. 2–3. pp. 321–325.
- GÁBRIEL A. 2001. Hagyományos tájnevek a térképeken. – Honismeret 3.
- GUNDA B. 1943. A magyarság néprajzi csoportjai. – In: BARTUCZ L. (szerk.): A magyar nép. Budapest, pp. 91–114.
- HOLUB J. 1974. Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–1703. – In: K. BALOG J. (szerk.): Tanulmányok Tolna megye történetéből 5. Szekszárd, 60 p.
- JUHÁSZ D. 1988. A hazai tájnévadás. – Budapest.
- KÁDÁR L. 1941. A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. – Budapest.
- KÁDÁR, L. 1975. Landscapes, zones, and their regional energy. – Tájak, zónák és földrajzi energiájuk. Közlemények a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Földrajzi Intézetéből. 114. pp. 35–80.
- KISS L. (szerk.) 1978. Földrajzi nevek etimológiai szótára 2. köt. – MTA, Budapest.
- KOGUTOWICZ K. 1936. Dunántúl és Kisalföld írásban és képen. 1–2. – Budapest.
- KÓSA L. 1990. Paraszti polgárosodás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon 1880–1920. – Debrecen.
- KÓSA L.–FILEP A. 1975. A magyar nép táji-történeti tagolódása. – Budapest.
- KÓSA L.–SZEMERKÉNYI A. 1973. Apáról fiúra. – Budapest.
- LEHMANN A. 1971. A Zselic természeti földrajza. – Pécs.
- LEHMANN A. 2001. A Völgyesség környezeti állapotának változásai 1865 és 1984 között. – In: SZITA L.–SZÓTS Z. (szerk.): A Völgyesség 20. százada. Bonyhád, pp. 169–180.
- LOVÁSZ Gy. 1977. Geomorfológiai körzetek. Völgyesség. – In: Lovász Gy. (szerk.): Baranya természeti földrajza. Pécs.
- ORTUTAY Gy. 1940. Kis magyar néprajz. – Budapest.

- PRINZ Gy. 1936. Magyar földrajz – Magyarország tájrajza. – Budapest.
- PROBÁLD F. 1995. A korszerű regionális följrajz módszerei és feladatai. – <http://geogr.elte.hu/RTT-2hu/RTT-2hu.htm>
- SOLYMÁR I. 1987. A történeti Völgység. – In: BÁBEL E.–LÁSZLÓ P. (szerk.): Tanulmányok Bonyhád történetéből. Bonyhád, pp. 9–37.
- SZENTMIHÁLYI I. 1975. A történeti Hetés. – Ethnographia 1. pp. 412–435.
- VÁRADY Z. 1996. A Völgység története 1698–1703 között. – In : SZITA L–SZŐTS Z. (szerk.): A Völgység ezeregyszáz éve. Bonyhád, pp. 127–132.
- VARGA A. 1940. Két szomszéd falu. Adatok Kölesd (magyar) és Kistormás (német) községek összehasonlító néprajzához. – Szeged. pp. 39–94.
- VISKI K. 1938. Etnikai csoportok, vidékek. – A magyar nyelvtudomány kézikönyve I/8. Budapest.
- ZENTAI J. 1978. Baranya megye magyar néprajzi csoportjai. – Ethnographia 4. pp. 519–557